

УДК 336.2

JEL H21, H25

DOI: 10.32782/2786-8273/2024-6-5

Кучеренко С.М.

керівник департаменту консалтингу,
ТОВ «Кейнас-Консалтинг»;
аспірант кафедри обліку та консалтингу,
Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-4133-5547>

Serhii Kucherenko

State Tax University

ПРОБЛЕМАТИКА ОЦІНКИ ПОДАТКОВИХ РИЗИКІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

PROBLEMS OF TAX RISKS ASSESSMENT OF BUSINESS ENTITIES

Анотація. Оцінка податкових ризиків суб'єкта господарювання є важливим етапом процесу управління ними. Вона забезпечує вартісне вираження можливого впливу ризиків на господарську діяльність підприємства шляхом оцифрування його потенційних втрат внаслідок порушення податкового законодавства. Проведення оцінки ризиків дозволяє управлінському персоналу визначитись із доцільністю здійснення заходів щодо їх мінімізації. У статті проаналізовано, які методики оцінки податкових ризиків пропонуються у сучасному науковому середовищі, розглянуто особливості кількісного та якісного підходу до оцінки ризиків, описано проблематику застосування кількісної оцінки ймовірності реалізації ризиків. Також досліджено питання можливості застосування окремих показників оцінки ризику. Запропоновано практичний підхід до поєднання показників кількісного вираження величини податкових збитків та якісного вираження їхньої ймовірності у матриці оцінки ризиків, що дозволяє отримати комплексне розуміння про потенційний вплив ризиків на діяльність суб'єкта господарювання та, відповідно, визначитись із впровадженням заходів з мінімізації ризиків.

Ключові слова: податковий ризик, оцінка податкових ризиків.

Abstract. Introduction. To date, the literature describes many different methods that can be used in the assessment of tax risks. Most of them are adopted from the financial risk assessment methodology and, in our opinion, do not fully satisfy the practical needs of tax risk assessment. Another layer of proposed methods are methods of determining the tax effect of implementing certain optimization measures. They are also not quite suitable for assessing the potential consequences of realizing tax risks. Therefore, it is necessary to deal with the problems of specific proposed methods and to determine how a business entity can still satisfy its need for tax risk assessment. **Purpose.** The purpose of the article is to investigate what methods of tax risk assessment are offered in the modern scientific environment, as well as to critically analyze whether they can really meet the needs of business entities in the process of managing their tax risks. **Methods.** As research methods to achieve the set goal, general scientific methods of cognition were used, including: system analysis, comparison and abstraction – when studying the methods of tax risk assessment proposed by scientists and determining the problems of their practical application; synthesis and logical generalization – when forming own proposals for a practical approach to assessing tax risks. **Results.** The task of tax risks assessing is to determine potential financial losses that may arise as a result of tax offenses or incorrect application of tax legislation. When assessing risks, it is necessary to analyze two components: the amount of possible losses and the probability of their occurrence. These two values together reflect the amount of tax risk. The amount of possible losses is an individual value for each business entity. It represents possible financial losses, which consist of the sums of additional taxes, fines, penalties and costs for pre-trial and judicial resolution of a tax dispute. It must be determined by individual calculation. For this, as a rule, a tax audit of the business entity is conducted. The probability of risk occurrence can be determined by an objective (quantitative) or subjective (qualitative) method. Practical use of the quantitative method is impossible today due to the lack of acceptable statistical information. Therefore, the subjective method, which is based on the assumptions of experts knowledgeable in a specific category of risks, is still a priority. Particular attention should be paid to determining the acceptable level of tax risk of a business entity. **Conclusion.** By constructing a risk assessment matrix, which combines indicators of the size of tax losses and the probability of their realization, it is possible to assess the overall level of risks, obtain a comprehensive understanding of their potential impact on the business entity's activities, and, accordingly, decide on the implementation of risk minimization measures.

Keywords: tax risk, assessment of tax risks.

Постановка проблеми. Оцінка податкових ризиків суб'єкта господарювання є важливим етапом процесу управління ними. Вона забезпечує вартісне вираження можливого впливу ризиків на господарську діяльність підприємства шляхом оцифрування потенційних втрат у вигляді донарахувань податків, штрафів, пені внаслідок порушення податкового законодавства. Проведена оцінка ризиків дозволяє управлінському персоналу визначитись із доцільністю здійснення заходів щодо їх мінімізації. На сьогоднішній день в літературі опису-

ється чимало різноманітних методів, які можуть бути використані при оцінці податкових ризиків. Більшість із них перейнята із методології оцінки фінансових ризиків і, на нашу думку, не цілком задовольняє практичні потреби оцінки саме податкових ризиків. Ще один пласт пропонованих методів – це методи визначення податкового ефекту реалізації певних оптимізаційних заходів. Вони також не зовсім підходять для оцінки потенційних наслідків реалізації податкових ризиків. Тому потрібно розібратися із проблематикою

конкретних пропонованих методів та визначитись, як суб'єкту господарювання все ж таки можна задовольнити свою потребу в оцінці податкових ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовному дослідженню питань ризикології присвячені монографії та книги таких авторів як Вітлінський В.В. та Великоіваненко Г.І. [6], Десятнюк О.М. [8], Ястремський О.І. [16], Бланк І. [3], Камінський А.Б. [11] та ін.

Серед вчених, які досліджували безпосередньо питання оцінки податкових ризиків і результати цих досліджень розкривали у своїх наукових статтях, можна згадати таких як Атаманенко І.Б. [1], Бельтюков С.А. [2], Євченко Н.Г. [9], Жукова О. [10], Краєвський В.М. [12], Лебедзевич Я.В. [13], Подольчак М.Н. [15].

Огляд їхніх праць свідчить про відсутність комплексних досліджень теоретичних та практичних методологічних засад оцінки податкових ризиків. Уніфікованого підходу до оцінки податкових ризиків суб'єктів господарювання на сьогодні немає, різні вчені по різному класифікують методи оцінки податкових ризиків, а з підходами, які пропонуються для оцінки, не завжди можна погодитись. Тому питання пошуку ефективної та практичної методики оцінки податкових ризиків досі залишається актуальним.

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити, які методики оцінки податкових ризиків пропонуються у сучасному науковому середовищі, а також критично проаналізувати, чи дійсно вони можуть задовольнити потреби суб'єктів господарювання в процесі управління своїми податковими ризиками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок відмінності психологічних та ціннісних характеристик, кожна людина має своє власне сприйняття ризику. Враховуючи вказане, теоретично методологія виявлення та оцінки ризиків має дозволяти аналізувати кожну ситуацію настільки об'єктивно, наскільки це можливо, мінімізуючи вплив на її висновки суб'єктивних факторів. Але чи можливо це на практиці, спробуємо з'ясувати нижче.

Оцінка податкових ризиків – це невід'ємний і важливий етап процесу управління ними, який слідує у тісній зв'язці з етапом ідентифікації ризиків. З цим погоджуються в своїх працях і науковці, які досліджують питання управління ризиками, зокрема Болдова А.А., Гаглоєва Ж.Е. та Моргун М.О. [4, с. 28], Нехай В.А. та Гнедіна К.В. [14, с. 135].

Завдання оцінки податкових ризиків полягає у визначенні потенційних фінансових втрат, які можуть виникнути внаслідок податкових правопорушень або неправильного застосування податкового законодавства. Однак, виявлення та оцінка податкових ризиків не є самоціллю, а слугує основою для прийняття рішень, спрямованих на запобігання чи зниження/компенсацію можливих втрат. Про це, зокрема, згадує і Жукова О. розглядаючи суть податкового комплаєнса (системи корпоративного податкового контролю). Вона слушно звертає увагу на те, що проведення ідентифікації та оцінки ризиків є необхідною попередньою роботою, яка проводиться перед виконанням основного завдання – мінімізацією ризиків [10, с. 50].

При оцінці ризиків необхідно аналізувати дві складові: суму можливих збитків та ймовірність їх настання. Саме ці дві величини у сукупності і відображають величину ризику. Сума можливих збитків – це величина інди-

видуальна для кожного суб'єкта господарювання та для кожного окремого податкового ризику такого суб'єкта. Суму можливих збитків доцільно визначати як обсяг можливого донарахування податків, штрафних санкцій та пені внаслідок реалізації конкретного податкового ризику або групи ризиків. Тобто, цю величину потрібно визначати індивідуальним обрахунком в межах окремого суб'єкта або ризику такого суб'єкта. Для цього, як правило, проводиться податковий аудит суб'єкта господарювання. На нашу думку, величину податкового збитку не можна визначити статистичним шляхом або методом порівняння з даними інших суб'єктів господарювання, оскільки, як мінімум, у кожного суб'єкта свій власний обсяг потенційно ризикованих операцій та свої особливості документування таких операцій, а відповідно буде значно відрізнятись і сума можливих збитків (донарахувань). Але основна проблема полягає навіть не в цьому, а у відсутності відкритих даних про суть та обсяги виявлених податкових порушень в розрізі окремих суб'єктів господарювання, що унеможливило таке порівняння в принципі. Тому визначення величини потенційного збитку – це процес індивідуальний.

А от що стосується ймовірності настання ризику, то її можна визначати як об'єктивним (або кількісним), так і суб'єктивним (або якісним) методом.

Об'єктивний метод полягає у обчисленні частоти ризикових подій за допомогою інструментарію математичної статистики та теорії ймовірності. Однак, обов'язковою умовою для його застосування є достатня кількість статистичної інформації, над якою можна проводити роботу. А це, враховуючи специфіку податкових ризиків, в більшості випадків недоступно.

Найчастіше в роботах вчених для кількісної оцінки різних видів фінансових ризиків використовуються такі показники, як математичне очікування, середньоквадратичне відхилення фактичного показника від найбільш очікуваного значення, дисперсія, коефіцієнт варіації. Дещо рідше зустрічається опис таких способів, як розрахунок і оцінка розмаху варіації, рівня бета-коефіцієнта, критерію Чебишева; використання моделі поєднання систематичного ризику і прибутковості; варіації і кореляції. Проте рекомендувати їх для оцінки податкових ризиків, на нашу думку, не варто, оскільки сучасні відомості про податкові ризики не містять достатньої інформації для розрахунку значень таких критеріїв: або відсутня база порівняння, або сам зміст критерію орієнтований саме на оцінку інших видів ризиків.

Уможливити застосування суб'єктами господарювання кількісного розрахунку ймовірності настання податкового ризику, на нашу думку, можливо за умови систематичного оприлюднення податковим органом максимально деталізованої статистики своєї перевіркової роботи. Той формат даних, який оприлюднюється зараз у розділі «Контрольно-перевірочна робота» офіційного сайту Державної податкової служби України, на жаль, не може бути застосований для таких розрахунків. Адже відповідний звіт містить лише інформацію про кількість проведених перевірок та суму донарахувань за актами перевірок. Натомість, для можливості практичного використання для цілей розрахунку ймовірності ризику донарахувань така статистика, на наш погляд, має містити деталізовані показники в розрізі окремих податків, галузей та видів діяльності, типових господарських операцій, конкрет-

них різновидів порушень і т.д. По кожному із критеріїв вона має включати, як мінімум, відсоток виявлених порушень у загальній кількості проведених перевірок; відсоток заниження податкових зобов'язань по відношенню до задекларованої бази оподаткування.

Суб'єктивний метод визначення ймовірності реалізації ризиків базується на припущеннях експертів, об'єктивних у конкретній категорії ризиків. Експерти оцінюють ймовірність настання податкових ризиків та їх вплив на підприємство. При цьому, на відміну від об'єктивного методу, суб'єктивні оцінки різних експертів можуть між собою відрізнятися, іноді навіть досить суттєво. Це можна віднести до його ключових недоліків.

Як зазначає Атаманенко І.Б. [1, с. 18], серед суб'єктивних (якісних) методів оцінки податкових ризиків, які застосовують за відсутності необхідної статистичної інформації, що дозволяє визначити вірогідність настання несприятливої податкової події, частіше за все фігурують наступні: метод аналогії, «Due Diligence», «дерево рішень», «Монте-Карло». Охарактеризуємо коротко їх суть у таблиці 1.

Слід відмітити, що останні два методи (метод «дерева рішень» та метод «Монте-Карло») деякі науковці відносять не до якісних, а до кількісних. Ми також схилиємось до того, щоб розглядати їх у категорії кількісних, оскільки вони передбачають використання інструментарію теорії ймовірності та математичної статистики.

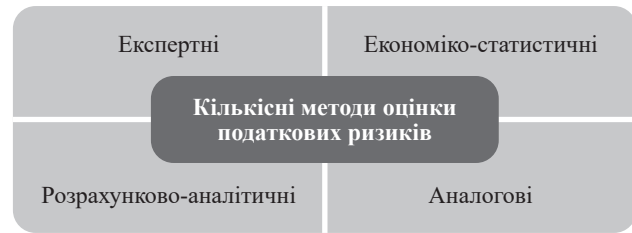

Рис. 1. Кількісні методи оцінки ризиків (за Нехасм В.А.)

Джерело: розроблено автором на основі [14, с. 135]

Подивимось, що ще пропонується відносити до кількісних методів оцінки ризиків. Тут також немає одноставної позиції і кожен вчений має своє бачення. Так, наприклад, Нехай В.А. об'єднує кількісні методи у чотири групи (рис. 1).

Наведемо їх характеристики у таблиці 2.

Як бачимо, експертні та аналогові методи оцінки ризику автор відніс до категорії кількісних. Оскільки зараз ми дивимось на дане питання із контексту проблематики визначення ймовірності реалізації ризику, то, виходячи із логіки, яка була озвучена нами вище, ми би їх відносили до якісних (суб'єктивних) методів.

Вигівська І.М., Грабчук І.Л. та Зеленіна О.О. зазначають, що в даний час найбільш поширеними методами кількісної оцінки ризиків є статистичний та аналітичний методи [5, с. 74]. Їх особливості наведено у таблиці 3.

Таблиця 1

Характеристика деяких суб'єктивних (якісних) методів оцінки ймовірності податкових ризиків

Метод аналогії
Передбачає порівняння податкових ризиків підприємства з податковими ризиками інших підприємств. Цей метод дозволяє визначити, які податкові ризики є характерними для галузі, в якій працює підприємство, та які ризики є унікальними для конкретного підприємства. Недоліком цього методу є те, що його застосування ускладнюється пошуком інформації щодо аналогічних податкових ризиків інших суб'єктів господарювання.
Метод «Due Diligence»
Передбачає виявлення та оцінку можливих ризиків на основі дослідження внутрішньої та зовнішньої інформації про компанію. Due Diligence може бути проведений різними способами, наприклад, шляхом вивчення фінансової звітності, аналізу галузі, в якій працює компанія, шляхом співбесіди з співробітниками, клієнтами та постачальниками.
Метод побудови «дерева рішень»
Припускає виділення максимально можливої кількості даних варіантів ситуації і полягає у визначенні вірогідності їх реалізації і визначення кількісних та якісних параметрів ризику, на основі яких прогнозуються ключові події, які служать базою для вибору прийнятного варіанту розвитку ризику. Метод побудови дерева рішень починається з визначення потенційних податкових ризиків, які можуть вплинути на підприємство. Потім кожен податковий ризик оцінюється з точки зору ймовірності настання та впливу на підприємство. Після того, як кожен податковий ризик оцінений, вони використовуються для побудови дерева рішень. Корінь дерева рішень – це потенційний податковий ризик. Потім від кореня дерева відходять гілки, які представляють можливі результати кожного податкового ризику. На кінцях гілок дерева записана ймовірність кожного результату.
Метод «Монте-Карло»
Є методом формалізованого опису невизначеності, який застосовується в найбільш складних для прогнозування ситуаціях і заснований на імітаційному моделюванні.

Джерело: сформовано автором

Таблиця 2

Характеристики деяких об'єктивних (якісних) методів оцінки ймовірності податкових ризиків за Нехасм В.А.

Експертні	Економіко-статистичні	Розрахунково-аналітичні	Аналогові
Дають змогу визначити рівень ризику в тому разі, коли відсутня необхідна інформація для здійснення розрахунків або порівняння. Вони ґрунтуються на опитуванні кваліфікованих спеціалістів із подальшою статистично-математичною обробкою результатів цього опитування.	Застосовуються лише за наявності достатньо великого обсягу статистичної інформації для отримання точної кількісної величини рівня ризику.	Призначені для розрахунку відносно точного кількісного вираження рівня ризику на основі внутрішньої інформаційної бази самого підприємства.	Дають змогу оцінити рівень ризику за окремими операціями на основі порівняння з аналогічними.

Джерело: сформовано автором на основі [14, с. 135]

Основні методи кількісної оцінки податкового ризику

Метод	Характеристика	Умови застосування
Статистичний	Передбачає вивчення статистики реалізованих податкових ризиків, що мали місце на даному чи аналогічному підприємстві, з метою визначення імовірності події, установлення величини ризику	За умови наявності даних про попередні періоди
Аналітичний	Передбачає застосування аналітичних методів або стандартних функцій розподілу ймовірностей	За умови представлення детальних даних про види ризиків

Джерело: адаптовано автором до управління податковими ризиками на основі [5, с. 73]

В даному випадку ми розділяємо віднесення авторами згаданих методів до кількісних. Але, як уже відмічали, практичне їх застосування для оцінки податкових ризиків поки що є сумнівним через відсутність достатнього обсягу прийнятної статистичної інформації.

Тепер поглянемо на конкретні показники, які пропонуються науковцями для оцінки податкових ризиків. Атаманенко І.Б. у своїй праці [1, с. 19] наводить такі з них:

1. Середня доходність податкової оптимізації.

Показник відображає абсолютну величину середньої економії від оптимізації оподаткування. Розраховується як показник математичного очікування:

$$X_{cp} = \sum_{i=1}^n [L_i \times (N_i - O_i)],$$

де i від 1 до n — число податків, величина яких змінюється внаслідок оптимізації; L_i — вірогідність (ймовірність) сприятливого результату (відсутність штрафних санкцій) по i -му податку; N_i — сума i -го податку до оптимізації; O_i — сума i -го податку після оптимізації.

2. Зміна суми конкретного податку в результаті оптимізації.

Абсолютний показник, який показує, на скільки зменшиться нарахування по i -му податку внаслідок оптимізації. Формула його розрахунку:

$$X_i = N_i - O_i$$

3. Ризик податкової оптимізації.

Відображає відхилення реальної величини зниження податкових зобов'язань від очікуваного значення середньої економії внаслідок здійснення заходів податкової оптимізації. Розраховується як середньоквадратичне відхилення реального зниження податкових зобов'язань (X_i) від очікуваного значення (X_{cp}) середньої доходності оптимізації оподаткування:

$$Q_x = \sqrt{\sum_{i=1}^n (X_i - X_{cp})^2 \times P_i},$$

де P_i — вірогідність несприятливого результату (застосування штрафних санкцій по i -му податку). Даний показник розраховується наступним чином:

$$P_i = 1 - L_i$$

4. Співвідношення ризику і доходності податкової оптимізації.

Характеризує у відносних одиницях рівень мінливості податкового ризику, зумовленого заходами податкової оптимізації. Розраховується наступним чином:

$$U_x = \frac{Q_x}{X_{cp}}$$

На нашу думку, аналіз суті наведених показників та способів їх застосування свідчать про те, що навряд чи їх можна відносити до показників оцінки ризику. Скоріше вони у абсолютних та відносних величинах відображають ефективність заходів із оптимізації оподаткування. Адже, по суті, розраховані на їх основі величини дозволяють лише провести порівняльний аналіз рівня податкових зобов'язань до проведення оптимізаційних заходів та після. При цьому показники ризиків, як такі, в даному випадку не оцінюються.

Схожим до них по суті є ще один показник — критерій Медведєва А.Н. Він також позиціонується як показник оцінювання податкових ризиків, зумовлених заходами податкової оптимізації. Але, на нашу думку, як і загадані вище, не має безпосереднього відношення до оцінки ризику, а відображає лише ефективність податкової оптимізації. Виглядає критерій Медведєва А.Н. наступним чином:

$$B_{no} + P_{opt} + P_{opt} < P_{zv},$$

де B_{no} — вартість заходів податкової оптимізації; P_{opt} — величина податкових платежів після здійснення оптимізації; P_{no} — ризики податкової оптимізації у вартісному вираженні; P_{zv} — величина податкових платежів у звичайному режимі оподаткування (до проведення оптимізаційних заходів).

Аналіз цієї нерівності показує, що заходи податкової оптимізації можна вважати виправданими у разі, якщо витрати на їх проведення з урахуванням виражених у грошовому вимірнику ризиків, притаманних такій оптимізації, разом із сумою податкових зобов'язань після оптимізаційних заходів не перевищуватимуть поточний рівень сплати податків.

Як бачимо, вказана нерівність включає в себе виражені у вартісному вираженні ризики податкової оптимізації лише як один із параметрів, який дозволяє визначити ефективність оптимізаційних заходів, а не надає методики розрахунку величини податкових ризиків. Тому ми вважаємо, що позиціонування критерію Медведєва А.Н. як показника оцінки ризиків є сумнівним.

Вважаємо, що з практичної точки зору найбільш зрозумілим та простим підходом до кількісної оцінки податкового ризику платника податків є визначення величини збитку від настання ризикової ситуації, тобто величини фінансових втрат, які складаються із сум донарахованих податків, штрафів, пені та витрат на досудове і судове вирішення податкового спору. Його величину можна визначити за формулою:

$$R = T + F + P + C,$$

де R — величина податкового ризику; T — сума заниженого податку; F — сума штрафів; P — сума пені; C — сума витрат на досудове і судове вирішення податкового спору.

Як бачимо, за допомогою цього показника ми визначаємо саме суму можливого збитку. Після цього варто подивитись, на скільки очікуваний розмір збитку є критичним. Це можна зробити визначивши, яку частку податковий збиток складає у фінансовому результаті підприємства:

$$D = (R/Pr) * 100 \%,$$

де D – частка податкового збитку в чистому прибутку, у %; R – податковий збиток, грн; Pr – чистий прибуток, грн.

Універсальність цих показників полягає у тому, що їх можна застосовувати як для усієї сукупності ідентифікованих податкових ризиків суб'єкта господарювання, так і для вибору серед альтернативних варіантів господарських операцій, які містять елементи ризику. Прийнятність рівня податкового ризику в даному випадку базуватиметься на значенні показника D (Таблиця 4).

Тобто, допустимою вважається та величина ризику, втрати від якої можна покрити за рахунок чистого прибутку.

Але це актуально за умови розгляду ситуації у дуже спрощеному сценарії, який припускає, що підприємство має справу лише з податковим ризиком. Враховуючи те, що в реаліях господарської діяльності підприємства мають справу із широким спектром фінансових ризиків, доцільно враховувати співвідношення із величиною прибутку можливих втрат від всіх фінансових ризиків. Кожна конкретна операція або сфера діяльності може бути нижчою за «порогове значення ризику», але в поєднанні з іншими позиціями сукупний профіль ризику стає неприйнятним. Тому потрібно зважати на те, яким був би вплив, якби всі сфери ризику пішли не так одночасно. Якщо цього не враховувати, то компанія може потрапити в глибокі збитки. Таким чином, шкала значень відношення показника ризику до чистого прибутку для кожного підприємства має бути індивідуальною з урахуванням його власної специфіки діяльності та спектру ризиків, з яким воно має справу.

Таблиця 4

Оцінка впливу податкового ризику за рівнем частки податкового збитку в чистому прибутку

№ з/п	Значення D	Рівень ризику
1.	D < 100 %	Прийнятний
2.	D = 100 %	Допустимий
3.	D > 100 %	Критичний

Джерело: розроблено автором

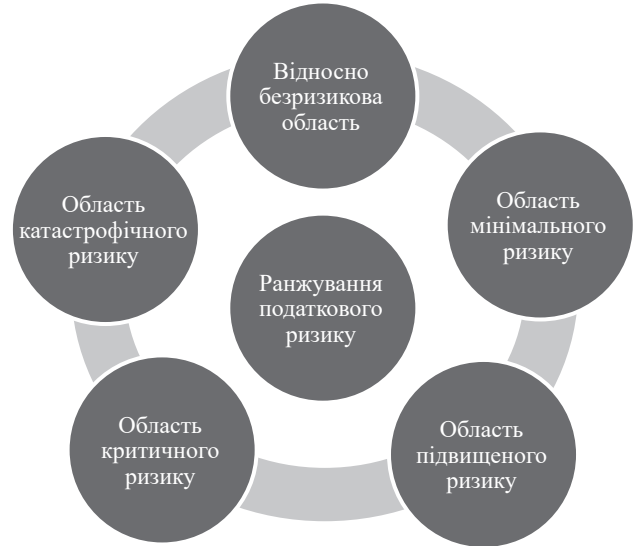

Рис. 2. Ранжування податкового ризику

Джерело: розроблено автором на основі [7, с. 86–87], [16, с. 74–75]

Визначенню прийнятності рівня податкового ризику суб'єкта господарювання потрібно приділяти окрему увагу. Так, наприклад, Грачов О.В. виділяє п'ять основних областей податкового ризику будь-якого підприємства (рис. 2).

В таблиці 5 наведемо характеристики областей податкового ризику.

Таблиця 5

Характеристика областей податкового ризику

Область податкового ризику	Характеристика області
Відносно безризикова область	При легальному нарахуванні й сплаті податків ризик підприємства мінімальний, при нормальному ході господарського процесу підприємство сплачує встановлені податки й одержує, як мінімум, розрахунковий прибуток, якщо рівень податкового навантаження сприяє розвитку бізнесу.
Область мінімального ризику	У результаті діяльності підприємство ризикує частиною або всією величиною чистого прибутку, якщо воно сплачує штрафні санкції й пені через несвоєчасну сплату податків, або внаслідок помилки неправильно визначає оподатковувану базу.
Область підвищеного ризику	Підприємство ризикує тим, що в найгіршому разі зробить покриття всіх витрат, а в кращому – дістане прибуток набагато менше розрахункового рівня. Це характерно, для умов неадекватного характеру висновку договорів, порушення договірної дисципліни.
Область критичного ризику	Підприємство ризикує втратити не тільки прибуток, але й недоодержати передбачувану виручку від реалізації, що можливо, якщо підприємство, прагнучи мінімізувати податки, переступає податкове законодавство. У результаті штрафи й санкції істотно перевищують суму податків, що сплачуються легально. Наслідки такого господарювання катастрофічні для підприємства. Підприємство скорочує масштаби своєї діяльності, втрачає оборотні кошти, має значні борги. У цьому випадку, якщо немає альтернативи, фінансове становище підприємства стає критичним.
Область неприпустимого (катастрофічного) ризику	При надмірно високих податкових санкціях, підприємство, сплативши їх, може стати банкрутом. У цьому випадку оборотні кошти відсутні або являють собою сумнівну заборгованість, засновники виходять зі складу акціонерів, курс акцій падає, вимоги кредиторів посилюються, можливе банкрутство стає реальністю.

Джерело: сформовано автором на основі [7, с. 86–87]

Наведені погляди Грачова О.В. повністю поділяють Самусевич Я.В. та Височина А.В. у навчальному посібнику «Податкове планування та основи податкової оптимізації» [16, с. 74–75].

Отже, оцінивши свої можливі податкові збитки, підприємство повинно проаналізувати, до якої області вони потрапляють, визначитись із ймовірністю їх реалізації (принаймні в якісному відношенні – низька, середня чи висока) та, виходячи з цього, приймати відповідні управлінські рішення щодо реагування на ризики. Доволі простий підхід для цього можна запропонувати на основі праці Жукової О. [10]. На нашу думку, його практична реалізація може включати в себе складання наступних документів з метою ідентифікації та оцінки податкових ризиків:

– «Карта ризиків» – документ табличної форми із зазначенням факторів ризиків, ймовірності настання негативної події, характеру можливих втрат/збитків, способів попередження ризику. Приклад карти ризику наведено в таблиці 6.

– «Матриця ризику» – документ табличної форми, де по горизонталі зазначаються критерії наслідків (незначні, помірні, критичні, катастрофічні), по вертикалі – критерії ймовірності (певні, дуже ймовірні, можливі, малоїмовірні, рідкісні). У кожній комірці матриці відображається оцінка кожного ризику (залежно від вищезазначених критеріїв). Слід врахувати, що суб'єкти господарювання – платники податків само-

стійно визначають для себе критерії ймовірності або наслідків побудови матриці ризику. Приклад матриці ризику наведено в таблиці 7.

Матриця оцінки ризиків потрібна для того, щоб чітко розуміти, які ризики можна ігнорувати, а які – в жодному разі ні. Наприклад, перетин критерію ймовірності «дуже ймовірні» і критерію наслідків «критичні» дає дуже високий ризик, який необхідно обов'язково врахувати і за можливості мінімізувати. А якщо наслідки ризику помірні і при цьому критерій ймовірності «малоїмовірні», то ризик буде низьким. У разі низького ризику, можливо, має сенс його «вилучити», не проробляти, оскільки витрати на пророблення ризику і його мінімізацію можуть перевищити можливі негативні втрати від здійсненого ризику. Безперечно, побудова матриці ризику – річ дуже індивідуальна. Кожна компанія сама визначає для себе критерії ймовірності або наслідків. Однак фахівці радять завжди підходити дуже консервативно, з найбільш обережними оцінками.

На підставі матриці оцінки ризику можемо оцінити загальний рівень ризику по факторам, які наведені у картці ризику (таблиця 8).

Як бачимо, більшість ризиків потрапило в категорію середніх, а тому стосовно них доцільно вчинити заходи, які передбачені в картці ризиків, якщо це буде економічно доцільним. По суті, потрібно оцінити лише доцільність залучення зовнішніх консультантів

Таблиця 6

Карта ризиків

Фактор ризику	Ймовірність ризикової події	Характер можливих наслідків	Способи попередження ризику
Визнання фіктивними операцій із ключовими постачальниками послуг	малоїмовірні	катастрофічні	Отримання додаткових документів від постачальників
Виявлення завищення суми бюджетного відшкодування ПДВ	можливі	помірні	Залучення консультантів для проведення перевірки заявленого відшкодування
Донарахування ПДФО за несвоєчасне звітування по операціям з підзвітними особами	дуже ймовірні	незначні	Подання уточнюючих розрахунків
Відміна ПДВ пільги по операціям з поставки програмного забезпечення	дуже ймовірні	незначні	Проведення роз'яснювальної роботи з клієнтами

Джерело: розроблено автором

Таблиця 7

Матриця оцінки ризику

Критерії ймовірності \ Критерії наслідків	Критерії наслідків			
	незначні	помірні	критичні	катастрофічні
певні	високий	високий	дуже високий	дуже високий
дуже ймовірні	середній	високий	дуже високий	дуже високий
можливі	середній	середній	високий	високий
малоїмовірні	низький	низький	середній	високий
рідкісні	низький	низький	низький	середній

Джерело: [10, с. 51]

Таблиця 8

Оцінка загального рівня ризику

Фактор ризику	Загальний рівень ризику
Визнання фіктивними операцій із ключовими постачальниками послуг	високий
Виявлення завищення суми бюджетного відшкодування ПДВ	середній
Донарахування ПДФО за несвоєчасне звітування по операціям з підзвітними особами	середній
Відміна ПДВ пільги по операціям з поставки програмного забезпечення	середній

Джерело: розроблено автором

для проведення перевірки правильності декларування бюджетного відшкодування ПДВ, оскільки способи попередження інших ризиків потребують лише внутрішніх ресурсів та не вимагають значних затрат часу.

В той же час, особливу увагу потрібно звернути увагу на ризик, загальна оцінка якого визнана на високому рівні. Хоча його було оцінено як малоімовірний у картці ризиків, однак можливі катастрофічні наслідки його впливу вивели його у ранг ризиків високого рівня. Тому залишити його поза увагою управлінського персоналу не можна в жодному разі.

Висновки. Для прийняття управлінських рішень щодо доцільності реалізації заходів мінімізації податкових ризиків потрібно оцінити величину потенційних збитків, які вони можуть спричинити, та ймовірність реалізації ризиків. Оцінка розміру збитків повинна проводитись індивідуально для кожного суб'єкта господарювання через обрахунок можливих фінансових втрат внаслідок донарахування контролюючими органами податків, штрафів та пені. Крім того, варто врахувати і можливі витрати на вирішення

податкового спору. У зв'язку з тим, що кожен суб'єкт господарювання має власну притаманну йому картину податкових ризиків, орієнтуватися в цьому питанні на показники інших суб'єктів господарювання не вийде. В якості ефективного інструменту оцінки податкових ризиків можна рекомендувати проведення податкового аудиту.

Кількісна оцінка показника ймовірності реалізації податкових ризиків сьогодні вбачається дуже сумнівною через відсутність достатнього обсягу статистичної інформації прийняттого формату. Тому поки що доводиться керуватись лише якісним вираженням ймовірності (низька, середня чи висока), яке можуть надати експерти із оподаткування.

Шляхом побудови матриці оцінки ризиків, яка поєднує показники величини податкових збитків і ймовірності їх реалізації, можна оцінити загальний рівень ризиків, отримати комплексне розуміння про їхній потенційний вплив на діяльність суб'єкта господарювання та, відповідно, визначитись із впровадженням заходів з мінімізації ризиків.

Бібліографічний список:

1. Атаманенко І.Б. Оцінка податкових ризиків при ухваленні управлінських рішень. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 3 (53). С. 16–20.
2. Бельтюков Е.А., Іващенко А.Г., Леус Е.В. Методики оцінки податкових ризиків. *Економічні інновації. Зб. наук. пр. Одеса : ІПРЕД НАН України*. 2010. Вип. 41. С. 7–12.
3. Бланк І. Управління фінансовими ризиками. Київ : Ніка-Центр, 2007. 600 с.
4. Болдова А.А., Гаглюєва Ж.Е. Податковий ризик-менеджмент на фінансовому ринку України. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 1. С. 27–33.
5. Вигівська І.М., Грабчук І.Л., Зеленіна О.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємницькими ризиками. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. Випуск 1 (31). С. 67–79.
6. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. 480 с.
7. Грачов О.В. Податкова безпека як невід'ємна складова економічної безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості. Економічна безпека*. 2010. № 29. С. 86–88.
8. Десятнюк О.М. Моніторинг податкових ризиків: теорія та практика : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2009. 312 с.
9. Євченко Н.Г. Оцінка податкових ризиків банку в умовах невизначеності. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=695>
10. Жукова О. What is COMPLIANCE, або як оцінювати податковий ризик? *Вісник. Офіційно про податки*. 2019. № 27–28. С. 50–52.
11. Камінський А.Б. Моделювання фінансових ризиків. Київ: Видавн.-полігр. центр «Київський університет», 2006. 304 с.
12. Краєвський В., Муравський О. Ризикоорієнтований підхід в системі податкового контролю за трансфертним ціноутворенням. *Український економічний часопис*. 2023. № 1. С. 23–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-1-4>
13. Лебедзевич Я.В., Кузмінська Т.С. Основні методи аналізу податкових ризиків в процесі прийняття управлінських рішень. *Вісник ЖДТУ*. 2013. № 2 (64). С. 252–260.
14. Нехай В.А. Податкові ризики: зміст та методи зниження. *Науковий вісник Полісся*. 2015. № 2. С. 132–138.
15. Подольчак Н.Ю., Тимейчук А.А. Оцінювання рівня податкового ризику підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 13. С. 281–287.
16. Самусевич Я.В., Височина А.В. Податкове планування та основи податкової оптимізації : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2021.
17. Ястремський О.І. Моделювання економічного ризику : монографія. Київ : Либідь, 1992. 176 с.

References:

1. Atamanenko I.B. (2010). Otsinka podatkovykh ryzykiv pry ukhvalenni upravlinskykh rishen [Risks are alarm signals in taxation]. *Bulletin of ZHTU*. Vol. 3 (53), pp. 16–20.
2. Beltiukov E.A., Yvashchenko A.H., & Leus E.V. (2010). Metodyky otsenky nalohovykh ryskov. [Methods of assessing tax risks]. *Economic innovations. Coll. of science papers. Odesa: IPREED of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Vol. 41, pp. 7–12.
3. Blank Y. (2007). Upravlenye fyansovymy ryskamy [Management of financial risks]. Kyiv: Nika-Center, 600 p.
4. Boldova A.A., Nahloieva Zh.E. (2015). Podatkovyi ryzyk-menedzhment na finansovomu rynku Ukrainy [Tax risk management in the financial market of Ukraine]. *Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*. Vol. 1, pp. 27–33.
5. Vyhivska I.M., Hrabchuk I.L., & Zelenina O.O. (2015). Oblikovo-analitchne zabezpechennia upravlinnia pidpriemnytskymy ryzykamy. [Accounting and analytical support for business risk management]. *Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis*. Vol. 1 (31), pp. 67–79.
6. Vitlinskyi V.V., & Velykoivanenko H.I. (2004). Ryzykolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi: monohrafiia [Riskology in economics and entrepreneurship: monograph]. Kuiv: KNEU, 480 p.

7. Hrachov O.V. (2010). Podatkova bezpeka yak nevidiemna skladova ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Tax security as an integral component of the economic security of the enterprise]. *Bulletin of the economy of transport and industry. Economic security*. Vol. 29, pp. 86–88.
8. Desiatniuk O.M. (2009). Monitorynh podatkovykh ryzykiv: teoriia ta praktyka: monohrafiia [Tax risk monitoring: theory and practice: monograph]. Ternopil: TNEU, 312 p.
9. Ievchenko N.H. (2011). Otsinka podatkovykh ryzykiv banku v umovakh nevyznachenosti [Assessment of the bank's tax risks under conditions of uncertainty]. *Efficient economy; electronic scientific publication*. Vol. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=695>
10. Zhukova O. (2019). What is COMPLIANCE, abo yak otsiniuvaty podatkovyi ryzyk? [What is COMPLIANCE, or how to assess tax risk?]. *Bulletin Officially about taxes*. Vol. 27–28, pp. 50–52.
11. Kaminskyi A.B. (2006). Modeliuvannia finansovykh ryzykiv [Modeling of financial risks]. Kyiv: Pub.-poligr. Center “Kyiv University”, 304 p.
12. Kraievskiy, V., & Muravskiy, O. (2023). Ryzykooorientovanyi pidkhid v systemi podatkovoho kontroliu za transfertnym tsi-noutvorennyam [Risk-oriented approach in the system of tax control for transfer pricing]. *Ukrainskyi ekonomichnyi chasopys*. Vol. 1, pp. 23–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-1-4>
13. Lebedzevych Ya.V., & Kuzminska T.S. (2013). Osnovni metody analizu podatkovykh ryzykiv v protsesi pryiniattia uprav-linskykh rishen [Basic methods of tax risk analysis in the process of making management decisions]. *Bulletin of ZHTU*. Vol. 2 (64), pp. 252–260.
14. Nekhai V.A. (2015). Podatkovi ryzyky: zmist ta metody znyzhennia [Tax risks: content and methods of reduction]. *Polissya Scientific Bulletin*. Vol. 2, pp. 132–138.
15. Podolchak N.Iu., & Tymeichuk A.A. (2011). Otsiniuvannia rivnia podatkovoho ryzyku pidpriemstv [Assessment of the level of tax risk of enterprises]. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 13, pp. 281–287.
16. Samusevych Ya.V., & Vysochyna A.V. (2021). Podatkove planuvannia ta osnovy podatkovoi optymizatsii: navchalnyi posibnyk [Tax planning and the basics of tax optimization: a study guide]. Sumy: Sumy State University.
17. Iastremskyi O.I. (1992). Modeliuvannia ekonomichnogo ryzyku: monohrafiia [Economic risk modeling: monograph]. Kyiv: Lybid, 176 p.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2024